

Názory a postoje české populace na přeshraniční spolupráci

Lukáš Novotný

The Views and Attitudes of the Czech Population to the Cross-border Cooperation

Abstract: The article deals with cross-border cooperation which has become since the 1990's an indelible element of the regional development of the Czech borderland areas. The paper presents the results of a research focusing on the positions of the Czech inhabitants living on the borderland of the Czech Republic and the cross-border cooperation issues. The research carried out in 2008 by the Public Opinion Research Centre (CVVM) showed that the inhabitants of the Czech Republic perceive the image of the borderland areas not as negatively as can be seen from previous studies on the same topic.

Keywords: borderland areas, cross-border cooperation, periphery areas, European integration, Euroregion

Úvod

Až dosud věnovala sociologie, ale i další příbuzné společensko-vědní obory jako např. geografie či politologie pozornost zejména česko-německému pohraničí [Houžvička, Novotný 2007; Kowalke 2008; Jeřábek 1999]. O pohraničních úsecích České republiky s ostatními zeměmi sice také disponujeme vědeckými studii zkoumajícími různé socioekonomické a jiné problémy [Jetmar 2007; Zich 2007; Kovařík 2006; Novotná 2005; Jeřábek 2004; Sokolová 1997], takové pozornosti jako česko-německé pozornosti se jim však dosud nedostalo.¹ Tento deficit se pokouší poněkud napravit následující studie, i když se jí to může podařit jen způl. Zaměřuji zde totiž svou pozornost obecně na to, jak nahlízejí na přeshraniční spolupráci a na pohraniční oblasti občané celé České republiky.

Tato stať shrnuje výsledky reprezentativního šetření, které v září 2008 uskutečnilo Centrum pro výzkum veřejného mínění (CVVM) jako dílčí úlohu vědeckého projektu „Rozvojové zájmy pohraničních regionů (na příkladu Orlicka), který podpořilo Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy na období 2006 až 2011. Cílem této části projektu bylo zjistit názory a postoje obyvatel České republiky k českému pohraničí obecně. Otázky položené v dotazníku se týkaly obecně pohraničí, dále problémů, nedostatků a předností těchto regionů a přeshraniční spolupráce. Několik otázek bylo věnováno obecně místní veřejné správě. Metodou sběru byl osobní rozhovor tazatele s respondentem. Výzkumným nástrojem byl standardizovaný formalizovaný dotazník. Dotazování bylo realizováno na reprezentativním souboru občanů ČR starších 15 let. Výběr reprezentativního souboru byl kvótní vzhledem k regionu soudržnosti (NUTS 2), pohlaví, věku, vzdělání a velikosti místa bydliště. Celkem bylo dotázáno 1027 respondentů.

Tato stať sice primárně nechce a nemůže být teoretickým pojednáním, přesto není možné teoretická východiska vynechat. Proto stručně vyjasňuji v druhé kapitole základní teoretické pojmy, které jsou pro tuto studii relevantní. Zejména se jedná o pohraničí a přeshraniční spolupráci. Vycházím přitom z relevantní odborné sociologické a geografické literatury. V dalších částech se zaměřuji na nejdůležitější poznatky šetření, a to nejprve na postoje o celkové kvalitě života v pohraničí a následně na intenzitu přeshraniční spolupráce. 70 procent dotazovaných Čechů uvedlo, že žije ve vnitrozemí, 28 procent pak bydlí v pohraničních oblastech. Pokud mají respon-

denti k pohraničí nějaký vztah, pak je to nejčastěji proto, že tam mají přítel (36 procent), jezdí tam na dovolenou, za sportem či rekreací (41) nebo na chalupu (9). Závěrečná kapitola nastiňuje perspektivy dalšího vývoje v těchto oblastech.

Teoretická východiska

Soudobá sociologie a sociální geografie dnes vychází z existence sociálního prostoru a z přesvědčení, že společnosti jsou formovány také prostředím. Uspořádání prostoru tedy velmi úzce souvisí s „sociálním obsahem“ [Musil, Müller 2008]. Výstižně to popsal Antony Giddens, podle něhož může poloha v prostoru výrazně určovat kvalitu života lidí a jejich životní šance [Giddens 1984]. Proto dnes dochází i v jiných oborech jako například v sociologii nebo politologii ke zvýšenému zájmu o prostor a místo (viz např. sociologie prostoru [Schäfers 2006]).

Jak známo, jsou periferní oblasti obecně výsledkem nerovnoměrného rozvoje společnosti v daném území. Tento vývoj má své specifické historické, politické, ekonomické, sociální, kulturní ale i přírodní faktory. Pohraniční oblasti zpravidla k takovému periferním oblastem patří. I zde pozorujeme to, co je typické pro periferie: úbytek obyvatelstva, vyšší podíl osob ve starším věku, úbytek ekonomicky aktivních osob, podíl neobydlených bytů a domů, vyšší podíl občanů zaměstnaných v zemědělství, nižší životní standardy domácností, nižší úroveň občanské společnosti atd. [Musil 1988]. Pohraniční oblasti leží (kromě výjimek jako např. Liberecká či Českobudějovická) mimo hlavní jádrové oblasti a rozvojové osy. Jejich ekonomická slabost často souvisí s poválečným odsunem německého obyvatelstva z ČSR po druhé světové válce [Kastner 1996].

Chceme-li definovat pohraničí, přistupujeme na existenci dichotomie pohraničí-vnitrozemí. V takto polarizovaném prostoru uceleného státního útvaru je pak pohraničí region (nebo zóna), ve kterém je pozorovatelný vliv hranice (a tím i sousedské země) [Havlíček 2004]. Existuje přitom značná neshoda v tom, jak je tento vliv velký a do jaké míry je či není prospěšný. Například historici a politologové považují často za pohraničí území, která byla až do odsunu většinou osídlena německy mluvícím obyvatelstvem. V tomto případě hovoříme o reliktní hranici a o reliktním hraničním efektu

[Havlíček 2004]. Z výzkumu přeshraničních vlivů v českém pohraničí výzkumníků z univerzity v Ústí nad Labem například plyne, že (alespoň částečný) vliv přeshraničních aktivit na myšlení místních lidí připouští 40 procent dotázaných občanů v českém pohraničí. Nejsilnější je vliv na bavorské hranici (60 procent), saské (52) a rakouské (51). Nejmenší je pak na slovenské hranici a na hranicích s Polskem (oba 24 procent) [Zich 2007].

My pro potřeby empirického šetření realizovaného CVVM v minulém roce definujeme pohraničí na základě administrativního vymezení, totiž jako území (bývalých) okresů, které se dotýkají státní hranice s Německem, Polskem, Slovenskem nebo Rakouskem. S výjimkou Středočeského kraje a kraje Vysočina sousedí každý další kraj v různé délce s okolní zemí České republiky.

Hovoříme-li o přeshraniční spolupráci, jde v prvé řadě o aktivní účast občanů či celých sociálních skupin na utváření nějakých společných hodnot, na budování přeshraničního společenství [Zich 2005]. Je to cílevědomá činnost, institucionalizovaná (např. v podobě partnerských obcí či jiných partnerství) či neinstitutionalizovaná, při níž dále dochází ke vzájemnému poznávání, získávání důvěry a ke snaze pochopit toho druhého. Přeshraniční aktivity můžeme tedy chápat jako jakýsi pokus o minimalizaci role hranice. Přeshraniční spolupráce se snaží potlačit jednostrannou orientaci obcí a regionů směrem do vnitrozemí, snaží se tedy odstranit omezení každodenního života a vývoje způsobeného přítomností státní hranice. Podoba a intenzita přeshraničních vazeb je determinována různými faktory, mimo jiné původem hranice a její funkcí (buď jako předěl společenských systémů nebo jako prostor intenzivní kulturní i jiné výměny) [Chromý 2004].

Dalším z významných cílů přeshraniční spolupráce obecně je odstraňování asymetrií. Všeobecně vzato platí, že odstraňování těchto nerovností probíhá silněji u vyšších a středních vrstev obyvatelstva (u kvalifikovaných) než u vrstev s nižším sociálním statutem (nekvalifikovaných). Mezi vyššími středními sociálními vrstvami nalézáme podstatně častěji aktivní nositele přeshraniční spolupráce [Zich 2001]. To je dáno zejména jejich sociálními, kulturními, ale i například jazykovými kompetencemi, které je pro kontakt se sousedem více predisponují. V souladu se sousedstvím čtyř států existují i čtyři výrazně

rozdílné pohraniční úseky České republiky, která jsou dále vnitřně diferencovaná podle místních historických, kulturních, geografických a ekonomických podmínek.

Z různých regionálních výzkumů [Zich 2007; Houžvička, Novotný 2007] je patrný kvantitativně odlišný nárůst příhraničních kontaktů. Stabilnější a intenzivní jsou vazby ke Slovensku. Česko-slovenská hranice je jedna z nových hranic v Evropě. Dnes je tato hranice z geografického (hůře průchodný terén) i politického hlediska (odlehlost od hlavních středisek státu) značně marginalizovaná, přičemž na tom nic nezměnil ani vstup obou zemí do Evropské unie. [Vaishar, Zapletalová 2005] Regionálně nerovnoměrně zastoupen je nárůst kontaktů s Polskem, zde teprve dochází k postupnému prohlubování zájmu o spolupráci na místní úrovni a tím i k překonávání nedostatečné oboustranné občanské neinformovanosti. V případě česko-polské hranice působí jako brzdicí faktor zejména absence významnějších dopravních tahů a poloha mimo hlavní rozvojové osy daleko od hospodářsky silných jednotek. „Aktuální přeshraniční potenciál“ [Zich 2007] k Německu a Rakousku je dnes velmi různorodý a dynamický, a to více než v jiných pohraničních oblastech. Vztahy jsou zde intenzivní, nicméně v posledních několika letech došlo k poklesu přeshraničních vazeb, který je zachytitelný zejména tehdy, pokud zohledníme poznávací euforii v případě kontaktů s Bavorskem a Rakouskem z devadesátých let. Vazby v těchto oblastech jsou více než v pohraničí s Polskem a Slovenskem orientovány ekonomicky a pragmaticky ve smyslu *win-lose* [Hlavatý 2007; Novotný 2005a; Jeřábek 2002] V této stati budu prezentovat postoje a názory obyvatel všech těchto pohraničních úseků.

Postoje občanů ČR vůči pohraničí

Občané ČR vnímají na straně jedné pohraničí jako málo obydlené území s omezenými kontakty a mají tendenci je ztotožňovat s „bývalými Sudety“. Tím se tedy ztotožňují s definicí pohraničí, která vychází z nerovnoměrného rozvoje společnosti ve vnitrozemí a v pohraničí. To, že pohraniční oblasti jsou málo osídlené regiony, se domnívá 71 procent respondentů. Z výzkumu dále plyne tendence interpretovat pohraničí jako „bývalé Sudety“. Toto připodobnění je v různé míře přípustné pro 69 procent Čechů. Ukazuje se tedy, že občané přistupují

Tabulka 1: Co se Vám vybaví, když slyšíte slovo pohraničí?

	1	2	3	4	9	průměr
a) okrajové území podél hranic státu	69,9	25,9	2,6	1,3	0,3	1,35
b) území s velkými rozvojovými možnostmi	9,1	27,7	39,4	14,8	9,1	2,66
c) území s omezenými kontakty	9,6	31,8	36,2	14,6	7,7	2,60
d) území umožňující kontakty se sousední zemí	44,2	48,0	5,5	0,7	1,7	1,62
e) zaostávající území	8,5	34,3	34,0	18,1	5,2	2,65
f) bývalé Sudety	31,2	38,0	16,7	8,6	5,6	2,03
g) zdravé životné prostředí	12,4	42,0	28,5	8,9	8,3	2,37
h) málo obydlené území	21,1	50,0	19,6	5,6	3,7	2,10
i) území ovlivnění pronikáním cizích vlivů	15,8	43,7	25,7	5,2	9,6	2,22
j) krásná krajina	27,2	49,1	15,0	3,1	5,6	1,94

Pozn.: 1 určitě ano, 2 spíše ano, 3 spíše ne, 4 určitě ne, 9 neví.

Zdroj: CVVM, září 2008, výzkum Názory a postoje české populace k českému pohraničí.

na historickou interpretaci hranice.² Ta je podle různých jiných šetření dodnes v různých částech pohraničí patrná, a to jako národnostní skladbou, tak i například architektonicky či jinak [Houžvička, Novotný 2007; Zich 1996].

Na straně druhé však Češi pohlížejí na okrajová území ČR jako na místa, která umožňují navázat kontakty se sousedskou zemí a která jsou pronikáním vlivů z těchto zemí přímo ovlivněna. S první uvedenou výpovědí souhlasí 92 procent obyvatel, s druhou 59 procent. Dále občané vyzdvihují zdravé životní prostředí (54 procent) a krásnou krajinu v těchto převážně horských oblastech (66 procent). (tabulka 1)

Většina Čechů se dále domnívá, že pohraničí je oblast, které je ze strany celostátních úřadů věnována malá pozornost (53 procent) a že je to hospodářsky slabá oblast (65 procent). Zatímco tedy občané oceňují zdravé životní podmínky, poukazují na problémy zejména v ekonomické oblasti. Celých 83 procent z nich totiž kritizuje pohraničí za nedostatek pracovních příležitostí. To je hlavní důvod, proč občané ve výzkumu dále poukazují na odliv mladých lidí z pohraničí směrem do vnitrozemí (82 procent). Za velký problém zde uvádějí příliš velkou odlehlost těchto míst od velkých center (82 procent). Respondenti ovšem nepotvrzují médií tradovanou představu o pohraničních oblastech a jejich kriminalitě. Kriminalitu jako problém označuje „jen“ 39 procent respondentů, pro 48 procent z nich to problém není. S tímto mediálním obrazem pak jistě souvisí i otázka „image obcí“ v pohraničí. Ta je podle mínění 45 procent občanů špatná či spíše špatná. 42 procent respondentů ji za špatnou nepovažuje.

Další otázka výzkumného šetření se týkala toho, jak ovlivnil vstup pohraniční oblasti vstup ČR do Evropské unie. Občané ČR považují za nejvýraznější změnu to, že přistoupení země pomůže rozvoji obcí v pohraničí, a to zejména v důsledku zesílené přeshraniční spolupráce (65 procent). Tím podle nich bude postupně docházet k odstranění periferního postavení tohoto území. Vstup země do unie také podle nich posiluje dobré vztahy mezi obyvateli sousedských zemí (57 procent). Někteří autoři v této souvislosti hovoří o „evropeizaci zdola“ (Zich 2007), čímž odkazují právě na proces integrace národních zájmů a struktur do evropského institucionálního rámce [Čmejrek 2008]. Komplementarita zájmů je velmi dobře patrná na příkladě Česka a Německa a spočívá v uchování etnic-

kého klidu a posilování kooperačního potenciálu, a to právě a zejména v pohraničních oblastech.

Již méně obyvatel – přesto ovšem stále poměrně silně zastoupená skupina – se domnívá, že vstup do unie pomůže překonat konfliktní minulost z poválečných událostí (45 procent). Míněn je zejména odsun německy hovořícího obyvatelstva Československa. Podle jiného výzkumu realizovaného oddělením České pohraničí Sociologického ústavu AV ČR v.v.i. v letech 2004 až 2006, a to výlučně v českém pohraničí s Německem, představuje právě konfliktní minulost³ jeden z hlavních problematických a dosud nepřekonaných aspektů česko-německých vztahů [Novotný 2005b]. Ukazuje se tudíž, že posilování národní identity vyžaduje i ve fázi evropeizace vzájemných vztahů zdravě sebevědomý patriotismus, který se nepochybně podílí a bude podílet na postupném utváření kombinovaných identit evropských a národních.

Občané ČR dále ve výzkumu realizovaným v minulém roce CVVM považují za důležité, aby se v českém pohraničí více než dosud podporovalo malé a střední podnikání (81 procent), cestovní ruch (80 procent) a obecně aby docházelo k posilování občanské společnosti formou spolupráce podnikatelských subjektů, obcí a neziskového sektoru (71 procent) (více k tomu [Rakušanová, Stašková 2007]). Občané se dále domnívají, že pohraničí by pomohla efektivnější regionální politika, zejména prohloubení kontaktů jednotlivých příhraničních obcí na krajské samosprávy (74 procent), spolupráce obcí a měst v českém pohraničí mezi sebou například v rámci různých mikroregionů či jiných subjektů (jako sdružení obcí) (82 procent) a mezi partnerskými obcemi v sousedním pohraničí (například v rámci euroregionů či v rámci bilaterálních partnerských smluv; [Laštovková 2005; Švehlová 2004]) (76 procent) a dále také možnost získat podporu investic ze zahraničí (78 procent). Z šetření pohraničních vlivů univerzity v Ústí nad Labem vyplývá, že finanční podpora přeshraniční spolupráce ze strany značnou měrou ovlivňuje charakter této spolupráce. „Pokud v budoucnu skončí či bude značně omezena [...] změní se jistě i charakter společných aktivit, pravděpodobně dojde v určitých oblastech k jejich omezení. Rozvoj je možno očekávat tam, kde je spolupráce založena na osobních vazbách a kontaktech...“ [Zich 2007]. (tabulka 2)

Tabulka 2: Jak důležité jsou podle Vás následující aktivity, aby se pohraničí rozvíjelo?

	1	2	3	4	5	9	průměr
a) podpora malého a středního podnikání	39,0	41,5	15,3	1,5	0,2	2,5	1,79
b) podpora zemědělství	44,1	36,6	14,2	2,3	0,6	2,1	1,76
c) podpora rozvoje cestovního ruchu	40,8	38,7	15,8	3,0	0,3	1,5	1,82
d) spolupráce obcí a měst v pohraničí	37,2	46,3	12,7	1,5	0,2	2,1	1,79
e) spolupráce obcí se sousedními obcemi přes hranici	31,5	45,1	16,7	3,0	0,2	3,5	1,92
f) udržování dobrých kontaktů s krajem	29,5	43,6	16,9	3,5	0,5	5,9	1,96
g) získávání podpory ze strukturálních fondů EU	48,0	36,2	7,1	1,1	0,4	7,2	1,59
h) spolupráce obcí, soukromých podnikatelů a neziskového sektoru	26,7	43,6	17,0	2,6	0,3	9,4	1,97
i) získávání investic ze zahraničí	36,6	41,2	14,2	1,7	0,1	6,2	1,80
j) podpora škol a vzdělávání	38,5	41,2	13,2	3,3	0,6	3,2	1,83

Pozn.: 1 velmi důležité, 2 značně důležité, 3 středně důležité, 4 spíše nedůležité, 5 zcela nedůležité 9 neví.

Zdroj: CVVM, září 2008, výzkum Názory a postoje české populace k českému pohraničí.

Přeshraniční spolupráce

Jak je patrné z tabulky 3, považují občané ČR za nejsilnější faktory ovlivňující přeshraniční spolupráci zejména ekonomické a mentální charakteristiky jako například různost kupní síly, rozdílné financování obcí, odlišné národní mentality či odlišné národní zájmy. Vezmeme-li v potaz poznatky z šetření Sociologického ústavu AV ČR, zjistíme, že například v českém pohraničí s Německem je skupina aktivních nositelů přeshraniční spolupráce malá a zahrnuje asi pět procent obyvatel. Nositelé přeshraniční spolupráce se vyznačují vysokou sociální kompetencí a schopností akceptovat jinakost (*alteritu*). Dále to jsou občané, kteří ovládají cizí jazyk, ať už přímo jazyk sousedské země nebo angličtinu coby *lingua franca*. Vzhledem k malé jazykové znalosti u občanů ČR není překvapivé zjištění CVVM, podle něhož představují jazykové problémy velký handicap pro přeshraniční spolupráci (68 procent respondentů).

Podobně malý jako v případě nositelů přeshraniční spolupráce je podle výsledků Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., i počet těch občanů České republiky, kteří pěstují kontakty se sousedskou zemí, v tomto případě s Německem. Celkem se jedná o asi jednu čtvrtinu občanů pohraničí. Většina tamních obyvatel tedy i takřka dvacet let od politického převratu neprojevuje o souseda zájem. Dá se očekávat, že i v ostatních pohraničních úsecích (snad s výjimkou „nové“ hranice se Slovenskem, kde neexistuje jazyková bariéra) bude podíl občanů, kteří mají kontakt se sousedskou zemí, podobně vysoký. (tabulka 3)

Jako nutný předpoklad dalšího prohlubování přeshraniční spolupráce považují občané ČR zejména nutnost vylepšit

dopravní síť. Jako palčivý se tento problém projevuje zejména v pohraničí s Polskem, nedobrá je ovšem i situace například v příhraničí s Rakouskem. Příkladem fungujícího propojení dopravních sítí sousedských zemí může být projekt EgroNet, který úspěšně funguje na česko-německé hranici a do něhož jsou zapojeny železnice i pozemní dopravci obou zemí. K dalším faktorům, na něž je podle mínění respondentů nutné zaměřit pozornost místních obecních i krajských samospráv, jsou regionální a ekonomický rozvoj, cestovní ruch či s tím související životní prostředí.

Závěr

Integrační procesy ČR do evropských struktur se přirozeně prohlubují i po přistoupení země do Evropské unie. Již více než rok jsme členy Schengenského prostoru, programově dochází k odstraňování bariérového efektu hranice, vylepšují se podmínky pro volný pohyb osob a kapitálu atd. Regionální a ekonomický rozvoj se podle zjištění CVVM jeví jako nejvhodnější obory přeshraniční spolupráce. Obzvláště akcentovány jsou tyto oblasti zejména v česko-německém a česko-rakouském pohraničí.

Podle výzkumu představují největší překážky přeshraniční spolupráce zejména rozdílná kupní síla obyvatel (platí o pohraničí s Německem a Rakouskem), nedostatečná oboustranná výměna informací a legislativní a administrativní problémy jako například odlišná kompetence samosprávných jednotek nebo odlišné financování komunálních politik. Bariérou zůstává nadále i jazyková neznalost. Podle české veřejnosti je stěžejním problémem celého českého pohraničí rozvoj

Tabulka 3: Faktory ovlivňující přeshraniční spolupráci

	1	2	3	4	9	průměr
a) nedůvěra vyplývající z novějších dějin	8,8	37,8	34,0	8,4	11,1	2,47
b) rozdílná národní mentalita	21,3	45,0	25,7	5,6	2,4	2,16
c) rozdílné národní / státní zájmy	20,4	42,2	26,9	5,2	5,4	2,18
d) nedostatečná oboustranná výměna informací	19,8	41,1	24,1	4,1	10,9	2,14
e) různá kupní síla měny	45,2	30,8	16,7	3,0	4,3	1,77
f) dopravní možnosti	26,4	39,6	23,8	6,5	3,7	2,11
g) rozdílné financování obcí	28,3	32,7	14,6	3,3	21,0	1,91
h) jazykové problémy	26,8	40,7	25,9	4,1	2,5	2,07

Pozn.: 1 velmi, 2 středně, 3 málo, 4 vůbec ne, 9 neví.

Zdroj: CVVM, září 2008, výzkum Názory a postoje české populace k českému pohraničí.

Tabulka 4: Míra naléhavosti vybraných faktorů ovlivňujících přeshraniční spolupráci

	1	2	3	4	5	6	9	průměr
a) regionální a ekonomický rozvoj	32,3	40,4	19,3	3,3	0,4	0,7	3,6	1,97
b) doprava (silnice, železnice)	36,1	39,5	17,3	3,8	1,0	0,5	1,9	1,94
c) technická infrastruktura (společné projekty zásobování, kanalizace, rozvod elektřiny, odpady apod.)	25,8	34,0	23,5	7,5	2,8	1,5	4,9	2,29
d) životní prostředí a ochrana přírody	36,5	31,5	22,3	5,9	1,1	0,4	1,7	2,04
e) cestovní ruch a turistika	32,4	38,6	22,3	3,9	1,1	0,4	1,4	2,02
f) sociální rozvoj (zdravotní péče, péče o seniory atd.)	32,8	34,0	21,7	5,5	2,0	0,5	3,6	2,08
g) volný čas, kultura, sport, mládež	21,4	36,1	26,8	8,9	2,8	0,7	3,3	2,36

Pozn.: 1 nejvíce naléhavé, ... 5 nejméně naléhavé, 6 vůbec ne naléhavé, 9 neví.

Zdroj: CVVM, září 2008, výzkum Názory a postoje české populace k českému pohraničí.

v sociální oblasti, především v zaměstnanosti a ekonomické prosperitě. Tohoto problému si jsou nejvíce vědomi občané na jihu a východě republiky. V porovnání s předchozími výzkumy Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., či jiných institucí je patrné oslabování špatné *image* pohraničí. Stále sice ještě převládá pojetí pohraničí jako okrajového regionu, který leží stranou zájmu celostátních (případně i krajských) orgánů, na straně druhé ovšem respondenti v pohraničí vidí i zónu kontaktu a prostor s dobrým životním prostředím vhodný pro turistiku a rekreaci.

K odstranění všech výše uvedených překážek, zejména těch v oblasti ekonomické a administrativní, je nutné zejména zvýšit informovanost občanů, vytvářet společná poradenská centra pro iniciování společných projektů (včetně dobrého personálního složení) a zjednodušovat administrativu. Společně s tím by se měla vylepšovat jazyková kompetence. Jen tak je možné nadále efektivně posilovat přeshraniční spolupráci.

literatura

- Antikomplex et al. 2006. *Zmizelé Sudety / Das verschwundene Sudetenland*. Domažlice: Nakladatelství Českého lesa.
- Čmejrek, Jaroslav. 2008. *Obce a regiony jako politický prostor*. Praha: Alfa a Česká zemědělská univerzita.
- Dokoupil, Jiří. 2001. *Přehled literatury k problematice pohraničí*, Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Giddens, Anthony. 1984. *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge: Polity Press.
- Havlíček, Tomáš, Miškovský, Josef (eds.). 2003. *Přeshraniční migrace a trh práce. Vybraná bibliografie*. Praha: Přírodovědecká fakulta UK v Praze.
- Havlíček, Tomáš. 2004. „Teorie vymezení pohraničí.“ Pp. 59-66 in Milan Jeřábek et al. *České pohraničí. Bariéra nebo prostor zprostředkování?*. Praha: Academia.
- Hlavatý, Karel. 2007. „Budoucí vývoj přeshraničních ekonomických vlivů v českém pohraničí.“ Pp. 114-122 in František Zich: *Přeshraniční vlivy v českém pohraničí (Přeshraniční spolupráce v pohraničí jako evropeizace zdola?)*. Ústí nad Labem: UJEP.
- Houžvička, Václav. 2004. „Německé sousedství v hodnocení obyvatel pohraničí.“ Pp. 147-154 in Martin Balej, Milan Jeřábek, (eds.): *Geografický pohled na současné Česko*. Ústí nad Labem: UJEP.
- Houžvička, Václav, Novotný, Lukáš. 2007. *Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí. Sebedefinice a vzájemné vnímání Čechů a Němců v přímém sousedství*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Chromý, Pavel. 2004. „Historickogeografický pohled na české pohraničí.“ Pp. 33-44 in Milan Jeřábek et al. *České pohraničí – bariéra nebo prostor zprostředkování?* Praha: Academia.
- Jeřábek, Milan. 1999. *Geografická analýza pohraničí České republiky*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Jeřábek, Milan. 2002. „Česko-německá (saská) přeshraniční spolupráce se zaměřením na Euroregion Elbe/Labe.“ *Geografie – Sborník ČGS* 107, 3: 260-276.
- Jeřábek, Milan. et al. 2004. *České pohraničí. Bariéra nebo prostor zprostředkování?* Praha: Academia.
- Jetmar, Marek. 2007. *Meziregionální a přeshraniční spolupráce v cestovním ruchu*. Praha: MMR.
- Kastner, Quido. 1996. *Osídlování českého pohraničí od května 1945*. Working papers, 96:12, Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Kovařík, David. 2006. *Proměny českého pohraničí v letech 1958-1960- Demoliční akce v českém pohraničí se zřetelem k vývoji od roku 1945*. Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Kowalke, Hartmut. et al. 2008. *Grenzüberschreitende Beziehungen von klein- und mittelständischen Unternehmen der Euroregion ELBE/LABE*. Drážďany: TU Dresden.
- Laštovková, Jitka. 2005. „Euroregiony na hranicích České republiky.“ Pp. 34-56 in František Zich (ed.): *Přeshraniční vlivy působící na místní společenství pohraničí ČR II. – Sborník podkladových studií*. Ústí nad Labem: UJEP.
- Musil, Jiří. 1988. „Nové pohledy na regeneraci našich měst a osídlení.“ *Územní plánování a urbanismus*, XV, 2: 67-72.
- Musil, Jiří, Müller, Jan. 2008. „Vnitřní periferie v České republice jako mechanismus sociální exkluze.“ *Sociologický časopis* 44 (2): 321-348.
- Novotná, Marie (ed.). 2005. *Problémy periferních oblastí*. Praha: Přírodovědecká fakulta UK v Praze.
- Novotný, Lukáš. 2005a. „Česko-rakouské vztahy z pohledu občanů rakouského pohraničí.“ Pp. 195-206 in František Zich: *Přeshraniční vlivy působící na místní společenství pohraničí České republiky. Sborník podkladových studií*. Ústí nad Labem: UJEP.
- Novotný, Lukáš. 2005b. „Odsun Němců a kolektivní paměť obyvatel českého pohraničí.“ Pp. 183-192 in Olga Šrajerovalá (ed.): *Migrace, tolerance a integrace II. Sborník z mezinárodní vědecké konference*. Opava: Slezský ústav Slezského zemského muzea v Opavě.
- Rakušanová, Petra., Stašková, Barbora. 2007. *Organizovaná občanská společnost v České republice*. Praha: Professional Publishing.
- Schäfers, Bernhard. 2006. *Stadtsoziologie. Stadtentwicklung und Theorien-Grundlagen und Praxisfelder*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Švehlová, Karla. 2004. *Euroregiony na česko-německé hranici / Euroregionen an der tschechisch-deutschen Grenze*. Liberec: ČSÚ Liberec.
- Vaishar, Antonín, Zapletalová, Jana. 2005. „Marginalizace moravsko-slovenského pohraničí.“ Pp. 167-176 in Marie Novotná (ed.). *Problémy periferních oblastí*. Praha: Přírodovědecká fakulta UK v Praze.
- Zich, František. 1996. *Národnostní a etnické vztahy v českém pohraničí – obraz Čecha, Němce, Rakušana a Róma ve vědo-*

mí obyvatel. Working papers, 96:4 Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Zich, František. 2001. *The Bearers of Development of the Cross-Border Community on Czech-German Border. Sociological Papers 01:4. Praha: Sociologický ústav AV ČR.*

Zich, František. 2005. *Člověk v pohraničí. Výzkum přeshraničních vlivů působících na obyvatele ČR. Ústí nad Labem: UJEP.*

Zich, František. 2007. *Přeshraničí vlivy v českém pohraničí (Přeshraniční spolupráce v pohraničí jako evropeizace zdola?). Ústí nad Labem: UJEP.*

Lukáš Novotný přednáší politologii a politickou komunikaci na Univerzitě J. A. Komenského v Praze a na Filozofické fakultě Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem. Publikuje na témata česko-německých vztahů a sociologie pohraničních oblastí. Lze ho kontaktovat na adrese: novotny.l@centrum.cz.

poznámky

¹ Platí to zejména o empirickém výzkumu historické dimenze vzájemných vztahů v pohraničí, o výzkumu elit či o výzkumu ekonomického a jiných potenciálů [Havlíček 2003; Dokoupil 2001].

² Některá občanská sdružení působící v pohraničí jako například Antikomplex s pojmem Sudety pracují i dnes a chápou pojem pohraničí a „Sudety“ jako do značné míry synonymum [Antikomplex 2006].

³ V reprezentativním výzkumu definovaná jako „historická zátěž“, přičemž míněna je obecně konfliktní historie, tedy nejenom vysídlení německého obyvatelstva, ale i všechny další historické akty, které vedly k posílení nedůvěry mezi sousedskými zeměmi [Houžvička 2004].

Jak zjišťovat návštěvnost bohoslužeb? Problémy s měřením náboženského fenoménu¹

Martin Vávra

How to measure church attendance. Problems with measuring of religious phenomenon

Abstract: This article deals with problems of religiosity research in sociology. First I concentrate on more general topics connected with religiosity research as is cross-country validity of survey instruments or relationship of theoretical concepts and empirical indicators in sociological surveys. Another part is about attending religious ceremonies which is one of the most significant (statistically as well as substantially) indicators in religiosity research. But despite the fact that it is behavioral indicator, so seemingly easy for measuring, its reliability became object of disputes in sociology of religion. I present data on church attendance taken from most important international survey series in sociology – ISSP, EVS and ESS. Results among these surveys are varying but despite this they are robust enough for interpretation and making cautious conclusions. Some possibilities for modifications of “attendance questions” based on experiences from General social survey are suggested.

Keywords: religion, survey methodology, church attendance

Náboženství² zůstává významným společenským fenoménem, „silou, která působí na jiné síly“, a to i ve společnosti české, která bývá občas, a to i na základě povrchní interpretace dat ze sociálně vědních výzkumů nebo censů, označována za jednu z nejateističtějších na světě³. Předpovědi vyplývající ze striktně pojaté teorie sekularizace se nenaplnily,⁴ a my tak můžeme vidět aktivitu tradičních církví i vznik nových náboženských směrů a společností, stejně jako přetrvávající a v některých oblastech dokonce sílící vliv náboženství v politice a veřejném životě jako celku.

Z toho samozřejmě vyplývá potřeba tyto jevy sociologicky zachytit. K tomu je možné použít řadu metod a přístupů.⁵ Zde se budeme zabývat pouze kvantitativními sociologický-

mi výzkumy náboženství. V řadě reprezentativních šetření jsou rutinně zahrnovány otázky zjišťující například vyznání respondenta, jeho důvěru k církvím nebo frekvenci jeho návštěv bohoslužeb. Jsou prováděny i výzkumy, kde je náboženství zkoumáno podrobněji, pomocí celých bloků otázek a probíhají také samostatná šetření zaměřená pouze na něj⁶.

V souvislosti s tím ovšem vyvstává otázka, do jaké míry jsou výsledky těchto výzkumů validní a reliabilní. Ta se samozřejmě vyskytuje u každé sociologické metody a každého zkoumaného tématu a náboženství není výjimkou. Jeho zkoumání ovšem s sebou nese také své specifické problémy a omezení. „Pokud nejsou při interpretaci brána v úvahu tato omezení, výsledky budou zkreslené nebo hůře, budou nahrá-